

УДК: 94 (477.82) «19/20»

Олена Кушпетюк (м. Луцьк)

кандидат історичних наук, доцент,

заступник директора з навчально-виховної роботи

Луцького інституту розвитку людини ВМУРолі «Україна»

E-mail: OlenaKushpetiuk@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5945-2288>

Популяризація краєзнавчої літератури музейними закладами Волинської губернії кінця ХІХ – початку ХХ століть

У статті аналізується діяльність працівників музейних закладів Волинської губернії кінця ХІХ – початку ХХ століть щодо висвітлення історії краю шляхом публікації волинознавчих праць, підготовлених на основі зібраних і збережених ними ж музейних збірок. Зазначено, що публікації таких досліджень давали змогу музейним закладам широко заявити про себе і свою діяльність, сприяли пробудженню зацікавленості волинськими історією та пам'ятками та зростанню потягу до вивчення їх минушини, активізації історико-краєзнавчих досліджень загалом.

Ключові слова: давньосховище, музей, пам'ятка старовини, волинознавчі праці.

OlenaKushpetiuk (Lutsk)

candidate of historical sciences,

Vice Principal for teaching and educational work of

Lutsk institute of human development of University «Ukraine»

E-mail: OlenaKushpetiuk@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5945-2288>

Promotion of Volyn antiquities and the history of the region on the basis of Volyn science works of the participants of the museum building

The article analyses the activity of museum specialists of Volyn governorate in the end of the 19th-the beginning of the 20th centuries to illuminate the history of the region by publishing Volyn science works on the basis of gathered and preserved museum collections.

It was pointed out that the activities of the first Volyn museums were intended not only at the identification and collection of local monuments, their processing and presentation in the exhibitions and maintaining their proper storage. Considerable attention was paid to the study of antiquities, their popularization by publishing Volyn science works on the basis of processed sights.

The authors of these Volyn science researches were participants of the museum construction of the region. In the works of O.Dvernoytskyi, O.Fotytskyi, F.Shteinhel, M.Trypolskyi, Ya.Yarotskyi and other researchers, a range of issues of the history of Ukraine is considered, the process of proliferating of Volyn museums and the beginning of their activity are described. The scholars emphasize the importance of studying of Volyn antiquities which make it possible to highlight the past much broader and more thorough. The discovery, processing and preservation of monuments with the help of museums plays an important teaching and educational role.

Publications of Volyn science works of the participants of the museum building enhanced the growing interest on Volyn history and monuments, on the study of their past and the intensification of historical researches in general.

Key words: museum of antiquities, museum, monument of antiquity, Volyn science works.

В умовах розбудови незалежної України помітним явищем стало зростання зацікавленості історією окремих регіонів нашої держави – своєрідних осередків «малої батьківщини». Її наукове висвітлення неможливе без критичного засвоєння здобутків подвижників краєзнавчого руху попередніх поколінь, багатого досвіду різноманітних науково-громадських організацій, у складі яких вони працювали. Повернення до наукового обігу спадщини вітчизняних краєзнавців та краєзнавчих установ минулого, ознайомлення із зібраними та опрацьованими ними матеріалами сприяє розвитку української історичної науки, подальшому відновленню призабутих сторінок історії рідного народу.

Впродовж другої половини XIX – початку XX ст. певний внесок у вивчення минулого України, в тому числі й волинської землі, зробили вітчизняні музейні заклади. Вагома заслуга тут належить і музеям Волинської губернії. На межі 1880-1890-х років з'являються перші давньосховища краю – заклади музейного типу, що функціонували при православних церковних осередках. У 1887 році розпочало діяльність давньосховище Володимир-Волинського Свято-Володимирського, а у 1890 році – Луцького Хрестовоздвиженського православних церковних братств. У 1893 році у Житомирі було започатковане Волинське єпархіальне давньосховище.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Волині масово з'являються і світські музейні заклади. Таким був музей у селі Городок Ровенського повіту, заснований у 1896 році в маєтку і на кошти місцевого власника барона Ф. Штейнгеля. 1901 року у Житомирі при Товаристві дослідників Волині також з'явився аналогічний музейний заклад, на базі якого у 1913 році було відкрито Волинський центральний музей. У 1910 році – музей-давньосховище при Братстві імені князів Острозьких – історико-краєзнавчому та релігійно-просвітницькому товаристві міста Острога.

Діяльність перших музейних закладів Волині була спрямована на виявлення і збір місцевих пам'яток, опрацювання і представлення їх у власних експозиціях, вивчення старожитностей та забезпечення їм належного зберігання. Значна увага спрямовувалась на роботу щодо висвітленню історії регіону та популяризації її старожитностей шляхом публікації волинознавчих праць, авторами яких виступали учасники музейного будівництва краю.

Діяльності перших музейних закладів Волині присвячена низка публікацій сучасних авторів. Серед цих робіт вирізняються наукові дослідження С. Гаврилук¹, М. Костриці² та ін. Аналіз робіт, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що загалом науковці досліджували значно ширшу проблематику, тому на зазначені форми роботи музейних закладів звертали увагу лише побіжно.

Метою даної статті є спроба проаналізувати діяльність працівників перших музейних закладів Волині щодо висвітлення історії краю на основі зібраних і збережених ними музейних збірок. Зазначено, що публікації таких досліджень давали змогу музейним закладам широко заявити про себе і свою діяльність та сприяли пробудженню зацікавленості волинськими історією та пам'ятками.

Публікація волинознавчих розвідок, авторами яких виступали учасники музейного будівництва краю, слугувала висвітленню історії Волині та популяризації її старожитностей. Ці праці базувалися на широкому використанні зібраних і впорядкованих ними ж музейних збірок. Започаткував цю справу один з організаторів давньосховища при Свято-Володимирському православному церковному братстві міста Володимира-Волинського, голова ради братства О. Дверницький. Уже 1889 року він написав і видав ілюстровану книгу «Памятники древне-гоправославия в г. Владимире-Волынском»³. За твердженнями тодішньої преси, це дослідження відкривало серію видань краєзнавчих матеріалів

¹ Гаврилук С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.) : моногр. – 2-е вид., доп. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин.нац.ун-ту ім.Лесі Українки, 2008. 536 с.

² Костриця М. Волинське церковно-археологічне товариство та його роль у розвитку краєзнавства // Краєзнавство. 2005. № 1-4. С. 43-50; Його ж. Роль релігійного краєзнавства у дослідженні малої батьківщини // Краєзнавство. 2010. Вип. 4. С. 27-36; Його ж. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир: М. А. К. – Житомир, 2001. 360 с.

³ Дверницький Е. Памятники древнего православия в г. Владимир-Волынском. К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1889. 63 с.

з історії та археології давньої Волині, яку передбачалося випускати для ознайомлення населення з православними старожитностями краю⁴. Праця О. Дверницького готувалася до 900-річчя хрещення Русі і повинна була мати назву «Очерки церковей древнего Владимира»⁵. Однак через труднощі, пов'язані з отриманням ілюстрацій, книга вийшла із запізненням і під іншою назвою. Для написання цієї історичної розвідки, окрім багатьох археографічних джерел, віднайдених Київською археографічною комісією і наданих авторові її секретарем-діловодом О. Левицьким, були широко залучені рукописні і друквані пам'ятки, що зберігалися у братському давньосховищі. Рецензії на цю книгу відзначали, що автор не обмежився лише простим викладом фактів і наведенням цитат з тих чи інших документів, а вільно і вміло оперував обширним історико-документальним матеріалом, піддавши його систематичній обробці. При оцінці роботи зверталася увага і на певні її недоліки (довільність при трактуванні окремих подій, некритичне ставлення до низки неперевіраних фактів та ін.). Однак, на думку рецензента, це не применшувало її значення⁶.

Матеріали давньосховища Свято-Володимирського братства стали у нагоді і при підготовці низки інших розвідок, які стосувалися церковної історії Волині і поміщалися на сторінках тодішньої періодичної преси⁷.

Щодо пам'яток давньосховища Луцького Хрестовоздвиженського православного церковного братства, то вони були залучені до написання історичного нарису, укладеного головою ради братства М. Реутським⁸. Однак історична цінність цієї розвідки незначна, вона нагадує пропагандистську брошуру, пронизану ідеями відданості православної церкві та Російській державі.

Найбільший за обсягом і найґрунтовніший за змістом масив волинознавчих досліджень був підготовлений подвижниками музейного будівництва краю на базі старожитностей Волинського єпархіального давньосховища. Практично усі ці праці знайшли місце на сторінках двох випусків «Волынского историко-археологического сборника» – видання Волинського церковно-археологічного товариства, при якому функціонувало давньосховище⁹. У першому випуску було вміщено значне за обсягом спеціальне історико-філологічне дослідження Г. Крижановського про рукописні Євангелія, що зберігалися у давньосховищі¹⁰. Тут детально проаналізовано з діалектологічної точки зору дев'ять Євангелій XV-XVIII ст., які «відображають в собі значною мірою особливості Галицько-Волинського наріччя в період XVI-XVII ст., а текст Учительного Євангеліє (початку XVII ст.) написаний майже чисто народною південно-західно-російською

⁴ Отчёт о деятельности Свято-Владимирского Православного Братства в г. Владимире-Волынском за 1888 г. // Волыньские епархиальные ведомости. 1889. №23 (частінеоф.). С. 579.

⁵ Дверницький Емельян – Петрову Н.И. Письма 5 ноября 1887 – 26 апреля 1890 гг., из Владимира-Волынского в Киев. – Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. III, спр. 12982, арк. 5.

⁶ В.Б. Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском / Сост. и изд. Е. Н. Дверницький. – Киев, 1889. [Рецензия] // Исторический вестник. 1890. № 1. С. 207-208.

⁷ В.Г. Развалины Мстиславова храма во Владимире-Волынском // Волыньские епархиальные ведомости. 1889. № 1 и 2 (часть неоф.). С. 43-47; Возобновление Мстиславова храма // Исторический вестник. 1900. № 11. С. 746-750; Дверницький Е. Православное Свято-Владимирское Братство в г. Владимире-Волынском // Волыньские епархиальные ведомости. 1888. № 3 (часть неоф.). С. 114-116.

⁸ Реутский Н. Княжество Луцкое и Луцкое Православное Крестовоздвиженское Братство. Краткий исторический обзор Председателя Совета Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства. Киев: Типография товарищества И. Н.Кушнерев и К^о, 1892. 36 с.

⁹ Волыньский историко-археологический сборник. Вып. 1. Изд. Распорядительного комитета Волынского Церковно-Археологического Общества.Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, Житомир: Типография и литография М. Дененмана, 1896. 244 с.; Волыньский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волынского Церковно-Археологического Общества. Житомир: Типо-литография М. Дененмана, 1900. 287 с.

¹⁰ Там само. Вып. 1. С. 1-75.

мовою»¹¹. Цінність статті Г. Крижановського і полягала саме в тому, що в ній переконливо доводилося вживання староукраїнської мови ще в писемних пам'ятках середньовіччя. Це, без сумніву, суперечило офіційним твердженням російського самодержавства та російських науковців кінця XIX – початку XX ст. про відсутність української мови, а, значить, й українського народу, його історії. Аналогічні зауваження про самотність розвитку України за допомогою характеристики інших сторін життя населення (побут, архітектура, іконопис, т.п.) містилися також у статтях другого випуску збірника.

На сторінках обох випусків «Волинського историко-археологического сборника» публікувалися різні за характером волинознавчі матеріали завідувача Волинського єпархіального давньосховища О. Фотинського (5 – у першому випуску, 2 – у другому). Вони торкалися діяльності родини Загоровських та Юрія Немирича – відомих постатей історії середньовічної України та Волині, характеристики церковних рукописів та картин давньосховища, документів XVI-XVII ст. з архіву Жидичинського монастиря поблизу Луцька, що розкривали питання земельних відносин між монастирем і приватними особами тощо. Серед написаних О. Фотинським на основі матеріалів давньосховища розвідок особливу увагу привертають його статті «Побратимство и чин братотворения»¹² та «Обыкновенные люди старой Волыни. Из семейной хроники двух поколений дворян Загоровских во второй половине XVI в.»¹³, які отримали високу оцінку критиків. Підкреслено,

що «всі його праці відзначаються цілком науковим характером, ґрунтовним вивченням предмета і значним літературним обдаруванням. Тими ж достоїнствами відзначені і дві його нові статті, поміщені у збірнику»¹⁴. Предметом розгляду в першій з них стала історія появи звичаю побратимства та сприйняття його церквою на українських землях XV-XVIII ст. О. Фотинський зазначав, що цей звичай, маючи на меті повне духовне єднання людей, набув широкого розповсюдження і знайшов своє відображення як у побуті, так і в суспільно-політичному житті, зокрема, у діяльності церковних братств. В іншій статті йшлося про життя двох поколінь відомої української шляхетської родини середньовічної Волині. Відгукуючись на цю працю, О. Левицький писав, що на прикладі роду Загоровських можна ознайомитись з багатьма цікавими сторінками минулого краю, змалювати живі та рельєфні портрети інших волинян XVI ст. «Але щоб з успіхом писати такі нариси, для цього, крім природного таланту потрібне широке, всебічне знайомство з історичною епохою і попереднє незвичайно кропітке вивчення дрібних архівних документів, із яких кожен окремо не представляє цінності, але у загальній сукупності, під рукою майстра, вони, подібно до мозаїчних камінців, дають живі, рельєфні зображення. У Фотинського є всі дані, щоб бути таким історичним живописцем: і талант, і ґрунтовне знання історії рідної йому Волині, і незвичайне працелюбство»¹⁵.

У збірниках Волинського церковно-археологічного товариства вміщувалися волинознавчі розвідки й іншого подвижника музейної справи

¹¹ *Беляшевский Н.* Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев-Житомир, 1896 г. [Рецензия] // Киевская Старина. 1896. № 11. С. 57.

¹² Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир: Типо-литография М. Денемана, 1900. С. 19-48.

¹³ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир: Типо-литография М. Денемана, 1900. С. 117-195.

¹⁴ *Левицкий О.* Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир, 1900 [Рецензия] // Киевская Старина. 1901. № 11. С. 106.

¹⁵ *Левицкий О.* Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир, 1900 [Рецензия] // Киевская Старина. 1901. № 11. С. 104.

Волині – священника М. Трипольського. Так, в першому випуску збірника з'явилася його праця «Дерманский архимандрит Мелетий Смотрицкий, его сочинения и надгробная надпись на его могиле в Дермане»¹⁶. В цій праці М. Трипольський ґрунтуючись на колекціях єпархіального давньосховища, висвітлив життєпис Мелетія Смотрицького – архімандрита відомого у минулому Дерманського монастиря. Високу оцінку отримала його стаття «Волинское рукописное Евангелие XVI века»¹⁷. М. Трипольський зміг довести, що текст цього твору староукраїнською мовою не є копією якогось іншого Євангелія, а «являє у багатьох відношеннях оригінальну редакцію. З цим висновком, напевно, погодиться всякий, хто уважно прочитає паралельно надруковані о. Трипольським цілі розділи із обох Євангелій. У всякому випадку тепер, з обнародуванням тексту Волинського Євангелія, можливе всестороннє наукове його дослідження, чим, звичайно, і скористаються учені спеціалісти. А за шановним о. протоієреєм Трипольським назавжди залишиться заслуга першого відкриття вченому світу цього дорогоцінного рукопису, збереження його від загрози знищення в руках неосвічених людей і, нарешті, першого наукового його опису»¹⁸.

Однак не всі праці М. Трипольського знайшли такий схвальний відгук. Справедливій критиці було піддано його дослідження про історію Почаївського монастиря та міста Жито-

мира. В першому випадку в праці «Документы, относящиеся к древней истории православного Почаевского монастыря Волины»¹⁹ автор сприйняв за оригінальні літописні уривки і документальні акти нібито XIII-XV ст. невідомо ким грубо сфальсифіковані документи, що містилися у експозиції єпархіального давньосховища. На основі цих документів він подав неправдоподібну версію появи цієї православної святині. В іншій статті «Исторические сведения о городе Житомире Волинской губернии»²⁰, яка з'явилася у другому випуску «Волинского историко-археологического сборника», М. Трипольський, проігнорувавши встановлені тодішньою наукою методологічні засади історичного дослідження, спираючись на застарілі твердження і вузьку джерельну базу, описав минуле міста Житомира із значними фактологічними помилками. Це, звичайно, не могло пройти повз увагу серйозних наукових кіл²¹.

З початку XX ст. випуск «Волинских историко-археологических сборников» припиняється. Деякі члени Волинського церковно-археологічного товариства, у тому числі працівники Волинського єпархіального давньосховища (насамперед О. Фотинський), публікують свої волинознавчі розвідки у збірниках праць інших науково-громадських товариств.

На тлі науково-публіцистичних здобутків церковних музейних закладів краю досить скромно виглядав аналогічний доробок працівників музею у селі Городок Ровенського повіту.

¹⁶ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Изд. Распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, Житомир: Типография и литография М. Денемана, 1896. С. 1-7.

¹⁷ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир: Типо-литография М. Денемана, 1900. С. 1-114.

¹⁸ *Левицкий О.* Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир, 1900 [Рецензия] // Киевская Старина. 1901. № 11. С. 97.

¹⁹ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Изд. Распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, Житомир: Типография и литография М. Денемана, 1896. С. 1-9.

²⁰ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. – Житомир: Типо-литография М. Денемана, 1900. С. 49-116.

²¹ *Беляшевский Н.* Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. – Почаев-Житомир, 1896 г. [Рецензия] // Киевская Старина. 1896. № 11. С. 59; *Левицкий О.* Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир, 1900 [Рецензия] // Киевская Старина. 1901. № 11. С. 106-108.

Інформацію про їх діяльність систематично подавала київська преса, насамперед часописи «Киевская старина» й «Археологическая летопись Южной России». Також, Ф. Штейнгель, спираючись на надходження до музею, поміщав ґрунтовні узагальнення з окремих проблем минулого Волині у вступних до звітів цього музейного закладу. Окрім того, він щедро надавав зібраний матеріал іншим дослідникам для наукового вивчення та опублікування. Єдиною суто науковою розвідкою від Городоцького музею, написаною за його експозицією, є праця Ф. Штейнгеля «Раскопки курганов в Волинской губернии, произведенные в 1897-1900 гг.»²². Вона переконливо свідчить, що ініціатор заснування Городоцького музею був не тільки його благодійником, а й кваліфікованим науковцем. У роботі, використавши структуру й експонати доісторичного відділу музею, автор детально описав проведені археологічні розкопки і виявлені знахідки.

Із світських музеїв другої половини XIX – початку XX ст. ґрунтовними волинознавчими студіями історико-краєзнавчого характеру відзначалися музей при Товаристві дослідників Волині та його наступник – Волинський центральний музей. Основу таких публікацій склали доповіді та повідомлення, виголошені краєзнавцями на засіданнях історичної секції Товариства дослідників Волині²³. Наприклад, на одному з таких засідань у 1901 році голова секції Я. Яроцький виголосив «Краткий отчет о раскопках курганов Речицкого могильника», який під такою ж назвою згодом був опубліко-

ваний у першому томі праць Товариства дослідників Волині²⁴. Про підготовку цього дослідження до друку Я. Яроцький наприкінці того ж року писав М. Біляшівському: «Звіт про розкопки Речицького могильника друкується у Працях Товариства дослідників Волині, які вийдуть у лютому»²⁵.

Названа праця Я. Яроцького була однією з низки робіт ученого, підготовлених із залученням експонатів музею при Товаристві дослідників Волині. До їх числа входили і розвідки «Важнейшие вопросы, возникающие при изучении первобытных древностей Волини»²⁶, «Некоторые памятники древности близ с. Лепесевки Заславльского уезда»²⁷, «Следы неолита в бассейне реки Иквы возле г. Кременца»²⁸, «Один из указов 1795 года и жалобы униатского духовенства»²⁹. Серед названих робіт вирізняється дослідження узагальнюючого характеру «Важнейшие вопросы, возникающие при изучении первобытных древностей Волини». Тут автор з урахуванням археологічних матеріалів волинських музеїв та науковців Києва робить короткий огляд усього доробку в галузі археології на території Волині і накреслює найважливіші завдання для майбутніх дослідників.

На сторінках видань Товариства дослідників Волині з'являлися і праці О. Фотинського, написані з використанням матеріалів Волинського єпархіального давньосховища. Так, у першому томі «Трудов Общества...» було вміщено велику статтю дослідника, присвячену містечку Дорогобужу – центру удільного князівства в княжі часи³⁰. Зібравши та майстерно

²² Штейнгель Ф. Раскопки курганов в Волинской губернии, произведённые в 1897-1900 гг. К.: Б.и., 1905. 47 с.

²³ Труды Общества Исследователей Волини. Т. I. Житомир: Типо-литография М. Дененмана, 1902. С. 78.

²⁴ Там само. С. 1-15.

²⁵ Яроцкий Яков Васильевич. Исследования и раскопки. «Цыганская гора» возле с. Толкачей Овручского уезда Волинской губернии. 1901 г. Житомир. IP НБУВ, ф. XXXI, спр. 2581, арк. 2 зв.

²⁶ Труды Общества Исследователей Волини. Т. I. Житомир: Типо-литография М. Дененмана, 1902. С. 1-15.

²⁷ Яроцкий Я. Некоторые памятники древности близ с. Лепесевки Заславльского уезда // Известия археологического комитета, 1909. Вып. 29. С. 54-64.

²⁸ Труды Общества Исследователей Волини. Т. VII. Житомир: Электрическая типография М. Дененмана, 1915. С. 63-65.

²⁹ Там само. С. 65-80.

³⁰ Труды Общества Исследователей Волини. Т. I. Житомир: Типо-литография М. Дененмана, 1902. С. 33-91.

згрупувавши археологічні, літописні, актові й інші дані, О. Фотинський показав картину життя (з XI ст.) середнього Погориння та її колишньої столиці – містечка Дорогобужа, детально описав пам'ятки старовини, що збереглися на початок XX ст. і нагадували про його колишню славу. Він відтворив перебіг політичних подій, пов'язаних із Дорогобужем, вивчив його церковну історію, торговельні відносини з іншими містами, зробив огляд пам'яток письменства та монументальних споруд, визначив причини і обставини через які місто втратило колишню велич і перетворилося на невеличке селище. Особливу увагу автор звернув на опис ікони Дорогобужської Богородиці – унікальної пам'ятки волинського малярства XIII ст., яка знаходилася в експозиції єпархіального давньосховища. На завершення О. Фотинський зазначив, що своєю статтею він привертає увагу до потреби в детальних дослідженнях історії окремих населених пунктів, які базувалися б на безпосередніх пошуках авторів і залученні експонатів волинських музеїв. У рецензії на цю працю О. Левицький зазначав: «Цілком співчуваючи цій думці, ми додамо, що нарис Фотинського про Дорогобуж може слугувати чудовим зразком для подібних досліджень»³¹.

Заслугує на увагу й інша стаття О. Фотинського, у якій йдеться про економічні, юридичні та соціально-побутові сторони життя монастирських селян Волині XVII-XVIII ст.³². Вона базувалася майже виключно на рукописному матеріалі з архіву Дерманського монастиря тодішнього Дубенського повіту Волинської губернії, який також зберігався у єпархіальному давньосховищі. Слід зауважити, що хоча цей матеріал має вузький місцевий характер, однак він типовий для історії монастирського селянства Волині та України загалом – теми, яка наприкінці XIX – на початку XX ст.

слабо досліджувалася вітчизняною історичною наукою.

З використанням експонатів музею Братства імені князів Острозьких були написані наукові розвідки організатора цього закладу і активного братчика – священика М. Тучемського³³. Прагнучи привернути увагу широкого загалу науковців і громадськості до питання реставрації Острозького замку, в 1912 році М. Тучемський підготував брошуру «Сторожевой замок князей Острожских в городе Остроге, Волынской губернии, в современном нам состоянии». У ній він обґрунтовує роль історичних пам'яток у піднесенні культури кожного народу, описує нинішній стан рештків родинного замку Острозьких і знайомить зі станом вирішення питання про передачу замку у відання Братства імені князів Острозьких. При цьому автор зазначає, що братчиків підтримують у їх починанні Імператорська археологічна комісія, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, інші загальноросійські та регіональні товариства історико-краєзнавчого спрямування. М. Тучемський аргументовано прагнув переконати читачів і всіх, кому не байдужа доля старовинних пам'яток міста Острога, в тому, що місцем, яке ідеально підійшло б для музею й історичної бібліотеки, є саме замок князів Острозьких, «котрий сам своєю старовинністю пробуджує дорогі спомини із історії нашої Вітчизни»³⁴.

В 1913 році з'явилася інша книга цього автора «Город Острог в современном князю К. К. Острожском состоянии. Острожское княжество; черты домашней жизни князя Константина-Василия по русским историкам» з 12 ілюстраціями. В оголошенні від 23 лютого 1913 року про надходження її до продажу зазначалося, що кошти йтимуть на реставрацію Острозького замку – однієї з найвідомі-

³¹ Левицький О. Труды Общества Изследователей Волини. Т. 1. Житомир, 1902 г. [Рецензия] // Киевская Старина. 1902. № 10. С. 41-48.

³² Труды Общества Изследователей Волини. Т. III. Житомир: Электрическая типография М. Дененмана, 1910. С. 1-112.

³³ Тучемский М. Город Острог в современном князю Константину Константиновичу Острожскому состоянии. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1913. 40 с; Тучемский М. Сторожевой замок князей Острожских в городе Остроге, Волынской губернии, в современном нам состоянии. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1912. 26 с.

³⁴ Тучемский М. Сторожевой замок князей Острожских в городе Остроге, Волынской губернии, в современном нам состоянии. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1912. С. 18.

ших пам'яток архітектури середньовічної України³⁵. Працями М. Тучемського зацікавилися діячі наукових та громадських товариств Києва, які опікувалися збереженням та охороною старожитностей. Зберігся, зокрема, лист голови розпорядчого комітету Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва О. Мердера на адресу Братства імені князів Острозьких з проханням надіслати примірники книги М. Тучемського «Город Острог в современном князю К. К. Острожскому состоянии. Острожское княжество; черты домашней жизни князя Константина-Василия по русским историкам» для бібліотеки товариства і підтримання наукових контактів³⁶.

З пам'ятками острозької старовини крізь призму діяльності братства та його музею знайомив громадськість Росії уродженець міста Острога, студент Московської духовної академії, а згодом священик М. Струменський. Будучи членом Братства, він проводив значну роботу щодо збереження й охорони волинських старожитностей, розшукував місцеві пам'ятки старовини та рекомендував їх Братству. Популярні на-

риси та історичні розвідки М. Струменського публікувалися на сторінках газет «Жизнь Волини», «Московские ведомости», часопису «Волинские епархиальные ведомости»³⁷, виходили окремими брошурами³⁸. У своїх працях М. Струменський відзначав, що створене в місті Острозі Братство задумало велику справу – реставрувати замок князів Острозьких, для влаштування тут музею старожитностей та історичної бібліотеки. Цим самим воно сприятиме зростанню зацікавленості історією і, насамперед, минулим славного роду князів Острозьких.

Отже, у роботі музейних закладів Волині щодо висвітлення історії краю важливе місце відводилося волинознавчим розвідкам аматорів музейного будівництва. Публікації історико-краєзнавчих досліджень на основі використання музейних збірок давали змогу музейним закладам Волині широко заявити про себе та свою діяльність. Цим вони сприяли пробудженню зацікавленості волинськими історією та пам'ятками, зростанню потягу до вивчення їх минувшини, активізації історико-краєзнавчих досліджень загалом.

References

- Beliashevskii, N. (1896). Volynskii istoriko-arkheologicheskii sbornik. Vyp 1. Izdanie rasporditel'nogo komiteta Volynskogo TSerkovno-Arkheologicheskogo Obshchestva. Pochaev-Zhitomir. [Retsenziia]. *Kievskaiia Starina – Old Kiev*, 11, 52-61. [in Russian].
- V, B. (1889) Pamiatniki drevnego pravoslaviia v g Vladimire-Volynskom. (Sost i izd E N Dvernitskii). Kiev. [Retsenziia]. *Istoricheskii vestnik – Historical Bulletin*, 1, 207-208. [in Russian].
- V, H. (1889). Razvaliny Mstislavova khrama vo Vladimire-Volynskom. *Volynskie eparkhialnye vedomosti – Volyn diocesan sheets*, 1 i 2 (chast neof), 43-47. [in Russian].
- Havryliuk, S. (2008). *Istorychne pam'iatkoznavstvo Volyni, Kholmshchyny i Pidliashshia (XIX – pochatok XX st.)*: monohr. 2-e vyd., dop. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
- Dvernitskii, E. (1889). *Pamiatniki drevnego pravoslaviia v g Vladimir-Volynskom*. Kiev: Tipografiia G T Korchak-Novitskogo. [in Russian].
- Dvernitskii, E. (1888). Pravoslavnoe Sviato-Vladimiroe Bratstvo v g Vladimire-Volynskom. *Volynskie eparkhialnye vedomosti – Volyn diocesan sheets*, 3 (chast neof), 114-116. [in Russian].
- Kostrytzia, M. (2005). Volynske tserkovno-arkheolohichne tovarystvo ta yoho rol u rozvytku kraieznavstva. *Kraieznavstvo – Local history*, 1-4, 43-50. [in Ukrainian].
- Kostrytzia, M. (2010). Rol relihiinoho kraieznavstva u doslidzhenni maloi batkivshchyny. *Kraieznavstvo – Local history*, Vyp. 4, 27-36. [in Ukrainian].
- Kostrytzia, M. (2001). *Tovarystvo doslidnykiv Volyni: istoriia, diialnist, postati*. Zhytomyr: M. A. K.-Zhytomyr. [in Ukrainian].

³⁵ Архив братства шимени Князей Острожских 1913 и 1914 гг., по м. февраль. Часть IV. Архив Волинского краєзнавчого музею (далі – Архив ВКМ), КДФ № 561, арк. 29.

³⁶ Архив ВКМ, КДФ № 561, арк. 17.

³⁷ Архив ВКМ, КДФ № 561, арк. 49-50.

³⁸ *Струменский М.* Из Острожской старины. Сергиев Посад: Б.и., 1916. 16 с.

Levitskii, O. (1901). Volynskii istoriko-arkheologicheskii sbornik. Vyp 2. Izdanie raspriaditelnogo komiteta Volynskogo TSerkovno-Arkeologicheskogo Obshchestva. ZHitomir [Retsenziia]. *Kievskaiia Starina – Old Kiev*, 11, 95-109. [in Russian].

Levitskii, O. (1902). Trudy Obshchestva Izsledovatelei Volyni. T 1. ZHitomir. [Retsenziia]. *Kievskaiia Starina – Old Kiev*, 10, 41-48. [in Russian].

Reutskii, N. (1892). Kniazhestvo Lutskoe i Lutskoe Pravoslavnoe Krestovozdvizhenskoe Bratstvo. *Kratkii istoricheskii obzor Predsedatelia Soveta Lutskogo Pravoslavnogo Krestovozdvizhenskogo Bratstva*. Kiev: Tipografiia tovarishchestva I N Kushnerev i Ko. [in Russian].

Strumenskii, M. (1916). *Iz Ostrozhskoi stariny*. Sergiev Posad. [in Russian].

Tuchemskii, M. (1913). *Gorod Ostrog v sovremennom kniaziiu Konstantinu Konstantinovichu Ostrozhskomu sostoianii*. Pochaev. Tipografiia Pochaevo-Uspen skoi Lavry. [in Russian].

Tuchemskii, M. (1912). *Storozhevoi zamok kniazai Ostrozhskikh v gorode Ostroge Volynskoi gubernii v sovremennom nam sostoianii*. Pochaev: Tipografiia Pochaevo-Uspenskoii Lavry. [in Russian].

SHteingel, F. (1905). *Raskopki kurganov v Volynskoi gubernii proizve dennye v 1897-1900 gg*. Kiev. [in Russian].

IArotskii, IA. (1909). Nekotorye pamiatniki drevnosti bliz s. Lepesevki Zaslav lskogo uezda. *Izvestiia arkeologicheskogo komiteta – News of the archaeological committee*. Vyp. 29, 54-64. [in Russian].